

Agresivitatea dislocată și stima de sine ridicată: o abordare mai nuanțată a conceptelor și reanalizarea relațiilor dintre acestea

Dorin NASTAS¹

1. Introducere

„Agresivitatea” și „stima de sine” sunt teme de cercetare și concepte clasice pentru cercetarea psihosocială. În același timp, aceste concepte, la fel ca și realitatea la care se referă, sunt extrem de complexe, fapt care a generat, pe bună dreptate, frecvente dezbateri legate de definirea și delimitarea formelor și aspectelor particulare de manifestare ale acestora.

În acest articol ne propunem să reanalizăm doar parțial cele două concepte, insistând în special asupra uneia dintre principalele forme de manifestare a agresivității – *agresivitatea dislocată* – și revenind asupra semnificației psihologice legate de prezența unei anume forme a stimei de sine – *stima de sine ridicată*. Această revenire asupra conceptelor amintite mai sus este ghidată mai întâi de toate de interesul autorului – conceptual dar și empiric – pentru relația complexă ce există dintre agresivitate și stima de sine. Relativ recent, această relație a fost readusă în atenția comunității științifice prin contribuțiile teoretice și empirice inovatoare semnate de Roy Baumeister (Universitatea Case Western Reserve) împreună cu alți colaboratori (Baumeister, Smart, & Boden, 1996; Bushman & Baumeister, 1998; Bushman, Bonnaci, van Dijk, & Baumeister, 2003). În final, bazându-ne pe lucrările acestui colectiv de cercetare, vom formula ipoteze testabile empiric legate de relația dintre agresivitatea dislocată, stima de sine și narcisism.

2. Definiții și forme ale agresivității

Definițiile agresivității sunt foarte diferite, aspect inerent complexității manifestării agresivității umane. Cel mai adesea definițiile reflectă însă nu doar complexitatea fenomenului ci și poziția teoretică a autorului. Curentul de gândire dominant în înțelegerea, conceptualizarea și cercetarea fenomenului consideră

¹ Universitatea „Al.I. Cuza” Iași

agresivitatea ca fiind **orice comportament intenționat care urmărește producerea unei suferințe altei persoane contrar voinței acesteia** (Geen, 1991). Subscriem, de principiu, acestei definiții cu un singur amendament. În opinia noastră, tendințele agresive se manifestă nu numai sub forma comportamentelor intenționate, deci conștiente, ci implică și *procesele inconștiente, non-intenționale*.

Astfel, folosind o definiție mai largă, considerăm că putem să discutăm despre agresivitate cu referire la **orice comportament care produce suferințe unei alte persoane contrar voinței acesteia**.

Pe lângă definiția generală a agresivității există definiții legate de diferitele forme ale acesteia, definiții care de cele mai multe ori reprezintă extreme ale unor dihotomii (existând și posibilitatea suprapunerii lor în cazul unei manifestări concrete a agresivității):

- **agresivitatea directă** (agresarea sursei provocatoare) vs. **agresivitatea dislocată** (din engl. „displaced aggression”; agresarea unei persoane nevinovate);
- **agresivitate justificată / legiferată** (agresivitatea care este public acceptată, mai ales pentru anumite profesii sau ocupații chiar dacă eventual poate reprezenta un grad extrem de violență: omorârea inamicului pe timp de război, amputarea membrilor în practici medicale) vs. **agresivitatea injustă / ilegală** (agresivitatea care contravine normelor de conviețuire și conduită civilizată); unii autori consideră inaplicabilă aprecierea de a fi „agresive” pentru comportamentele profesionale;
- **agresivitatea afectivă** (ca rezultat al unei stări afective negative și intense, agresare „în fierbere”) vs. **agresivitatea instrumentală** (agresivitatea calculată pentru atingerea unor scopuri, agresare „la rece”);
- **agresivitatea reactivă** (ca răspuns la provocare) vs. **agresivitate proactivă** (agresivitatea inițiată fără provocare).

3. Complexitatea și formele agresivității dislocate

În opinia noastră, în cazul agresivității dislocate putem să distingem mai multe forme sau sub-categorii ale acesteia. O primă și cea mai evidentă formă ar fi „**agresivitatea dislocată evidentă**” care implică manifestări non-echivoce de comportamente agresive (ușor de identificat ca atare) la adresa unor terțe persoane. Ea este echivalentă cu agresivitatea directă și diferă doar prin faptul că ținta este diferită de sursa provocatoare, o terță persoană.

Pe de altă parte, putem distinge „**agresivitatea dislocată mascată**” care ar constitui un caz de manifestare voalată a agresivității la adresa unei terțe persoane. Mascarea agresivității poate fi legată de subtilitatea manifestării și

detectării – agresivitate dislocată mascată propriu-zisă – sau de modul în care este apreciată în mod public. În acest din urmă caz, considerăm că o formă particulară de manifestare a unei agresivități dislocate mascate ar fi „**agresivitatea dislocată justificată**”: deși are un start afectiv și reactiv, ca o provocare ce determină emoții negative, ea „se materializează rațional” prin faptul că se realizează sub protecția unor reguli cunoscute și acceptate de toți cu referire la necesitatea producerii unei suferințe relativ mai mici pentru atingerea unui scop benefic relativ mai mare. Ceea ce rămâne ascuns (adică inconștient) în cazul agresivității dislocate justificate este *secvența afectivă legată de provocarea inițială* și faptul că *agresivitatea legiferată este folosită în calitate de modalitate de manifestare a agresivității dislocate*. Am putea să-i spunem acestei forme de agresivitate „o supapă legiferată pentru agresivitatea dislocată”. Un exemplu de agresivitate dislocată justificată, dar care nu este tipic pentru că are ambele premise evidente, ar fi prezența în istoria caselor regale a „băiatului de bătut” care era pedepsit fizic ori de câte ori un os domnesc greșea cu ceva, provocând furia părinților sau dascălilor. O variantă psihoterapeutică modernă în acest sens ar fi „păpușa de bătut” prezentă în unele companii nipone și care simboliza adesea șeful ce a provocat necazuri subalternilor și pe care cei din urmă aveau voie să o agreseze pentru a se detensiona.

Dacă ținem cont de cele menționate anterior putem trage concluzia că *orice formă de manifestare punitivă (pedeapsă) poate ajunge să reprezinte o formă de manifestare concretă a agresivității dislocate justificate*. În acest sens, este lesne de înțeles că virtual orice poziție socială sau activitate profesională – inclusiv statutul de cadru didactic – care implică, pe lângă altele, exercițiul unor atribuții profesionale cu caracter *punitiv* poate oferi prilej pentru manifestarea unei agresivități dislocate justificate! Bineînțeles, după cum vedea puțin mai jos, acest lucru se va întâmpla doar în cazul persoanelor a căror egotism este amenințat.

O formă particulară și destul de răspândită de manifestare a agresivității dislocate mascate și justificate poate fi legată de activitatea de *evaluare per se* și care ar putea fi etichetată ca și **subaprecierea altora** (din engl. „other derogation”). Ea presupune evaluarea altora într-o manieră *considerată la nivel conștient ca fiind corectă*, dar fiind de fapt *ostilă din punct de vedere inconștient*, evaluare care urmărește scăderea din merit, inclusiv prin subevaluare sau evaluare injustă. La fel ca și în cazul agresivității dislocate justificate inițial există o provocare care determină o stare afectivă neplăcută și, în condițiile în care sursa nu poate fi atacată, agresivitatea se canalizează într-o formă dislocată subtilă care se poate regăsi virtual în oricare activitate de evaluare a celorlalți! Este important să menționăm că aici nu se includ cazurile

de **subevaluare intenționată** care sunt eminentamente manifestări de agresivitate directă.

4. Statutul stimei de sine în cercetarea psihosocială

Conform unor indicatori obiectivi – numărul de contribuții științifice indexate în baze de date internaționale ce conțin în titlu sau ca și cuvânt cheie „stima de sine” – această temă de cercetare ar deține topul absolut al subiectelor abordate de psihologii sociali. Astfel, „stima de sine” este un concept care are un statut prioritar în cercetarea psihologică și, în special, în psihologia socială.

Conform opiniei exprimate de Crandall (1973) “în timp, stima de sine a fost pusă în relație cu aproape oricare altă variabilă” (p. 45). Această fervoare de a relaționa stima de sine cu oricare altă variabilă este justificată pentru că, într-adevăr, stima de sine este o variabilă care îndeplinește în funcționarea psihică multiple și variate funcții de mediator sau moderator (Baron și Kenny, 1986). Deși există o abundență de studii empirice asupra stimei de sine, claritatea conceptuală legată de modul de definire a stimei de sine nu este nici pe departe atinsă. Mai mult decât atât, unii cercetători ajung la concluzia că stima de sine este un concept multidimensional (Scheider & Turkat, 1975; Bushman & Baumeister, 1998) și necesită precizări legate de diferitele sale fațete, dimensiuni sau componente.

Este tot mai evident că vechea și simpla distincție dintre stima de sine scăzută și stima de sine ridicată, captată prin intermediul unei măsuri de genul scalei stimei de sine propuse de Rosenberg (1965), nu mai este concludentă pentru realizarea unor cercetări rafinate și moderne (Greenier, Kernis, & Waschull, 1995). În opinia noastră, această lipsă de claritate conceptuală cuplată cu un slab suport empiric (Baumeister, Smart, & Boden, 1996) a determinat faptul că în psihologia socială și cea clinică s-a încetățenit o viziune prin care persoanele care au o stimă de sine scăzută manifestă relativ mai des comportamente agresive.

5. Dimensiunile și formele stimei de sine

Conceptul „stima de sine” în accepțiunea sa clasică își are originea încă în primul tratat sistematic de psihologie semnat de William James și intitulat *The Principles of Psychology* (1890/1950). Într-un capitol relativ mic, dar deosebit de dens, dedicat sinelui, James oferea două definiții pentru stima de sine. Conform unei definiții, mai curând „matematice”, stima de sine este rezultatul unei fracții în care la numărător avem “succesele obținute”, iar la numitor “aspirațiile sau pretențiile inițiale”. Altfel spus, conform acestei fracții, stima de sine reflectă *rezultatul auto-evaluării* performanței în domenii relevante pentru eul sau sinele unei persoane.

Conform celei de-a doua definiții oferite de James (1890/1950), stima de sine reflectă “o anume raportare afectivă globală la propriul eu, *independentă* de rațiuni obiective ce țin de satisfacții sau dezamăgiri personale” (p. 306). Cu alte cuvinte, stima de sine reprezintă o *raportare afectivă constantă* ce include valorizarea, acceptarea și evaluarea globală a eului (Savin-Williams & Demo, 1983). Conform acestei definiții stima de sine nu mai este legată de evaluarea pe anumite dimensiuni, ci reflectă o anume raportare generală față de eul personal care poate fi, după caz, pozitivă, echilibrată sau negativă.

Stima de sine globală vs. stima de sine dimensională. În timp, ambele definiții au fost acceptate ca fiind valabile, prima în calitate de expresie a ceea ce ulterior a fost definit ca fiind *stima de sine dimensională*, iar cea de-a doua în calitate de *stimă de sine globală*. Dar ceea ce este mai evident în definițiile de mai sus, deși mai puțin analizat, este faptul că stima de sine ar avea două componente sau dimensiuni esențiale: una *evaluativă* și alta *afectivă*.

Stima de sine evaluativă vs. stima de sine afectivă. Marea majoritate a definițiilor utilizate de diferiți autori pot fi grupate în definiții care favorizează fie aspectul evaluator (de ex. „stima de sine reprezintă o auto-evaluare globală și favorabilă” [Baumeister, Smart, & Boden, 1996, p. 5]), fie cel afectiv (de ex. „stima de sine se referă la măsura în care un individ se place pe sine, se consideră a fi valoros și se acceptă pe sine [Hoyle, Kernis, Leary, & Baldwin, 1999, p. 82]) sau le consideră pe ambele ca fiind relevante (de ex. Greenwald & Farnham, 2000). E ușor de observat că *dualitatea cognitiv-afectivă* a stimei de sine o repetă pe cea care planează asupra atitudinilor. De altfel, în viziunea unor autori la opinia cărora subscriem, *stima de sine* poate fi cel mai ușor înțeleasă și re-conceptualizată *ca și atitudine față de sine (self-attitude)*, de ex. Greenwald & Farnham, 2000). Dacă ar fi să continuăm „disecarea stimei de sine”, ar trebui să recunoaștem ca relevantă pentru partea ei cognitivă folosirea conceptului de „auto-evaluare” (*self-evaluation*) și pentru partea ei afectivă conceptul de „reacție afectivă față de sine” (*self-affect*) sau „sentimentul față de sine” (*self-feeling*). Alternativ, unii autori folosesc concepte distincte pentru cele două dimensiuni, cum ar fi „stima de sine evaluativă” (*evaluative self-esteem*) și „stima de sine afectivă” (*afective self-esteem*) (Greenwald & Farnham, 2000).

Stima de sine ca trăsătură vs. stima de sine ca stare. O altă distincție importantă legată de stima de sine ar fi cea care face apel la maleabilitatea sau fluctuațiile acesteia. În acest sens, se distinge „stima de sine ca trăsătură” (*trait self-esteem*) și „stima de sine ca stare” (*state self-esteem*). Această distincție este similară cu distincția „stima de sine globală” vs. „stima de sine dimensională”, dar nu există o suprapunere totală, mai ale în cazul stimei de sine ca stare și stimei de sine dimensionale. Stima de sine ca stare este un concept care reflectă

fluctuațiile temporare ale stimei de sine la impactul factorilor situaționali, inclusiv ca rezultat al manipulărilor experimentale, și poate fi etichetată ca fiind *stima de sine actuală* (Heatherton & Polivy, 1991). Credem că locul stimei de sine actuale în funcționarea psihologică a individului trebuie înțeleasă în tandem cu funcționarea conceptului despre sine în lucru (Markus & Wulf, 1987).

Stima de sine explicită vs. stima de sine implicită. Relativ recent, Anthony Greenwald, profesor la Universitatea din Washington, împreună cu alți colegi și colaboratori, a elaborat o viziune sistematică asupra proceselor psihice inconștiente, raportând-o în mod particular la astfel de concepte importante pentru psihologia socială precum atitudinea, stereotipul, conceptul despre sine și stima de sine. Pentru că în elaborarea viziunii sale s-a bazat pe cele mai recente rezultate obținute în studiul memoriei, el a ales să folosească pentru a distinge procesele psihice dihotomia *implicit-explicit*. Ce reprezintă totuși stima de sine implicită? Așa cum am menționat anterior, stima de sine poate fi înțeleasă ca o atitudine față de propria ființă. În cazul unei stime de sine implicite e vorba despre o atitudine față de sine pe care nu o putem cunoaște prin focalizarea atenției spre interior, apelând la introspecție. În definiția stimei de sine implicite Greenwald și colegii săi au pornit de la ideea că nu este posibilă captarea directă a acesteia, ci doar o măsurare indirectă, în baza efectelor pe care le produce. În cazul stimei de sine implicite se pot măsura efectele pe care aceasta le produce asupra unor obiecte care fie sunt asociate cu sinele, fie nu sunt. În acest sens, s-a ajuns la următoarea definiție, definiție tributară modului de măsurare: „*stima de sine implicită* reprezintă efectul neidentificabil prin introspecție (sau identificabil în mod eronat) pe care îl are atitudinea față de sine asupra evaluării unor obiecte asociate cu sinele sau asupra evaluării obiectelor non-asociate cu sinele” (Greenwald & Banaji, 1995, p. 11). Pornind de la această definiție, *stima de sine explicită* este rezultatul raportat al introspecției cu privire la atitudinea față de propria persoană.

Stima de sine stabilă vs. stima de sine instabilă. Instabilitatea stimei este direct legată de labilitatea acesteia. Labilitatea indică faptul că stima de sine se poate schimba sub impactul evenimentelor externe, (in)stabilitatea referindu-se la dimensiunea temporală a schimbărilor. (In)stabilitatea stimei de sine poate fi estimată ținându-se cont fie de fluctuații ale acesteia pe termen lung fie de fluctuațiile imediate în auto-apreciere (Rosenberg, 1986).

Atunci când ne referim la fluctuațiile de lungă durată, suntem interesați de fapt de *schimbarea stimei de sine globale*, o schimbare ce presupune o mutație în tonalitatea afectivă a auto-aprecierii globale. De regulă, este nevoie de mult efort și timp pentru ca o astfel de schimbare să intervină. De exemplu, pentru unii copii s-a observat o ușoară scădere a stimei de sine în momentul trecerii de

la școala primară la nivelul gimnazial, urmărindu-se apoi o ușoară creștere a acesteia în anii mai mari (O'Malley & Bachman, 1983). Din păcate, deocamdată, procesul schimbării în timp al stimei de sine nu a fost studiat empiric în mod corespunzător, cercetările vizând în special (in)stabilitatea stimei de sine pe termen scurt (Greenier, Kernis, & Waschull, 1995; Kernis, 1993; Kernis și Waschull, 1995). Este important să precizăm că fluctuațiile stimei de sine pe termen scurt sunt independente de faptul dacă aceasta este ridicată sau scăzută. *Stima de sine instabilă* reflectă o auto-apreciere fragilă și vulnerabilă, fiind puternic afectată de informația auto-evaluativă generată din interior (de exemplu, aprecierea progresului pentru atingerea unui scop) sau exterior (de exemplu, faptul de a fi înjurat sau criticat de cineva). Dacă această informație imediată este pozitivă, ea va determina o auto-apreciere favorabilă; dacă este negativă, stima de sine va fi și ea depreciativă.

În contrast, persoanele care au o stimă de sine stabilă se auto-apreciază relativ independent de experiențele evaluative imediate. Acest fapt nu implică neapărat o auto-evaluare pozitivă. Cineva care are o stimă de sine scăzută și stabilă poate cu ușurință să reziste feedback-urilor pozitive imediate fără a-și schimba auto-aprecierea globală.

Cu referire la stima de sine ca și concept multidimensional se pot face și alte distincții, se pot indica și alte fațete sau dimensiuni polare, dar fie că nu sunt relevante pentru raportul stima de sine – agresivitate, fie nu sunt relevante pentru discuțiile teoretice subsecvente.

6. Un nou model al relației dintre stima de sine și comportamentul agresiv

Baumeister, Smart, & Boden (1996) au realizat o amplă trecere în revistă a surselor care au avut ca și subiect discutarea relației dintre stima de sine și agresivitate. Marea majoritate a autorilor citați au pornit de la ideea că stima de sine scăzută sau negativă ar fi cel mai adesea asociată cu agresivitatea. Totuși, la o examinare mai atentă, multe dintre datele empirice aduse ca și suport pentru această poziție, fie lipsesc, fie sunt neconcludente sau chiar sugerează opusul (Baumeister, Smart, & Boden, 1996, pp. 6-7).

Ceea ce au propus autorii este, la o primă analiză, o idee complet contra-intuitivă: nu stima de sine scăzută, ci stima de sine ridicată ar constitui o mai bună premisă pentru manifestarea comportamentelor agresive! Această idee a apărut ca fiind șocantă mai ales în condițiile în care, de exemplu, în societatea americană s-au realizat mai multe programe școlare (de ex. *California Task Force*, 1990) care au avut drept scop creșterea stimei de sine a copiilor, ea fiind considerată ca fiind un fel de panaceu pentru diferite probleme de adaptare,

inclusiv pentru diminuarea comportamentului agresiv! Care sunt argumentele în favoarea unei astfel de reconsiderări radicale?

Autorii au abandonat, mai întâi, termenul de stima de sine ridicată ca fiind ceva mai „limitat” (legat doar de auto-evaluarea pozitivă) în favoarea conceptului de „egotism” care include o dimensiune motivațională constantă: „Pentru a reduce confuzia vom favoriza termenul de *egotism* pentru a ne referi deopotrivă la auto-evaluarea pozitivă cât și la o preferință motivată pentru astfel de evaluări, indiferent dacă acestea sunt valide sau exagerate. În acest sens, termenul include și orice presupoziii sau credințe de superioritate personală sau evaluări globale favorabile comparativ cu alte persoane” (Baumeister, Smart, & Boden, 1996, p. 6).

Autorii modelului nu consideră egotismul ca fiind o cauză independentă și directă care ar putea determina agresivitatea. Agresivitatea egotiștilor este mai curând una *reactivă*, care depinde de o provocare externă. În calitate de provocare poate fi considerată oricare evaluare negativă din parte altor persoane. Aceasta va veni în contradicție cu modul de auto-percepere și va determina un conflict care pune în pericol imaginea favorabilă a propriei persoane. Cu cât mai nesigură, instabilă sau exagerată este stima de sine ridicată a unei persoane, cu atât mai predispusă va fi aceasta pentru a resimți o amenințare a egotismului. În astfel de situații se va instala o stare motivațională care direcționează individul spre păstrarea imaginii pozitive despre sine, tendință care este mult mai puternică în cazul indivizilor cu o stimă de sine ridicată. De fapt, atât motivul auto-glorificării cât și cel al consistenței de sine (sau al auto-verificării) vor converge spre a determina individul să-și protejeze auto-evaluarea pozitivă.

Baumeister și colegii săi (1996) au reflectat și asupra rolului stărilor afective în producerea agresivității. Conform viziunii lui Bercowitz (1989) orice comportament agresiv este prefigurat sau amorțat de o stare afectivă negativă. Într-adevăr, există prea puține situații în care oamenii să nu fie afectați de o evaluare negativă din exterior. Și totuși nu orice stare afectivă și nu în orice condiții poate determina comportamentul agresiv. De exemplu, stările afective neplăcute provocate de constatarea discrepanțelor sinelui (Higgins, 1987) nu sunt de natură a provoca comportamente agresive. Autorii modelului și-au propus să țină cont și de faptul dacă stările afective negative sunt direcționate spre exterior sau spre interior. Astfel, conform modelului, după ce are loc amenințarea egotismului, individul s-ar afla într-un punct de decizie cu privire la acceptarea sau respingerea evaluării din exterior. Dacă evaluarea negativă din partea celorlalți este acceptată, atunci emoțiile negative vor fi direcționate spre sine (ca în teoria lui Higgins, 1987) individul având o tendință de părăsire a situației traumatizante (reacție defensivă). Dacă însă feedback-ul din exterior

este respins, atunci emoțiile negative sunt îndreptate spre celălalt, determinând comportamente agresive și violente (reacție ofensivă).

7. Agresivitatea ca rezultat al egotismului amenințat: narcisismul vs. stima de sine ridicată

În psihologie, pentru prima dată termenul de narcisism a fost introdus de Freud pentru a desemna o investiție libidinală a propriei persoane. Astfel, Freud aduce un omagiu lui Narcis, personaj din mitologia greacă, care a fost pedepsit de zei să se îndrăgostească cu patimă de propria reflecție din apa râului. Ulterior, termenul a rămas în uzul psihiatriei, dar este și la îndemâna psihologiei personalității, inclusiv a psihologilor sociali. În timp, pentru măsurarea acestei trăsături s-au dezvoltat diferite scale de măsurare (Emmons, 1987; Raskin & Hall, 1979; Raskin & Terry, 1988).

Bushman și Baumeister (1998) au considerat narcisismul ca fiind o trăsătură de personalitate care poate avea implicații importante în trăirea egotismului amenințat și, subsecvent, în producerea comportamentelor agresive. Cei doi autori au realizat două experimente în care au încercat să vadă dacă narcisismul comparativ cu stima de sine (stima de sine globală, considerată ca și trăsătură) este un factor mai important în predicția percepției egotismului amenințat și, subsecvent, al comportamentului agresiv. Deoarece sunt importante pentru demersul nostru, vom analiza în continuare cu atenție cele două cercetări.

În primul experiment, subiecților li s-a spus că urmează să participe la un studiu asupra modului în care oamenii reacționează la feedback-uri pozitive sau negative. Înainte de a realiza una din cele două sarcini experimentale, subiecții completaseră *Scala Stimei de Sine*, elaborată de Rosenberg (1965) și *Inventarul Personalității Narcisiace*, elaborat de Raskin & Terry (1988). Ulterior subiecții erau rugați să scrie, la alegere, un eseu contra avortării sau în favoarea avortării. Eseul era apoi aparent recenzat de un alt presupus participant la studiu care era prezentat ca fiind de același gen cu subiectul, pe care însă subiectul nu avea cum să-l vadă. Recenzia manipula calitatea feedback-ului: pozitiv vs. negativ. După primirea feedback-ului trucat subiectul urma să participe la o sarcină competitivă împreună cu cel care-i recenzase anterior eseul, o sarcină legată de rapiditatea reacției: subiectul trebuie să apese cât de repede posibil un buton, urmând ca persoana care pierdea să primească o penalizare sub forma unui zgomot neplăcut pe care îl auzea în căști. Intensitatea și durata zgomotului – variabilele dependente prin care a fost măsurată agresivitatea – se aflau sub controlul participanților, constituind astfel un fel de armă cu care putea fi atacată persoana necunoscută.

Rezultatele primului studiu au confirmat faptul că, independent de orice alte influențe, persoanele care sunt supuse unei amenințări a sinelui (feedback

interpersonal negativ) sunt mai înclinate să manifeste agresivitate față de sursă. Mai mult decât atât, răspunsurile agresive au fost mai pronunțate în cazul persoanelor care aveau un nivel relativ ridicat de narcisism ceea ce sugerează, în opinia autorilor, că egotismul amenințat constituie cel mai bun predictor al agresivității. Ceea ce a fost însă interesant a constat în faptul că narcisiacii au fost mai agresivi chiar și independent de calitatea feedback-ului: fie că recenzia eseului era pozitivă sau negativă ei au manifestat un nivel ridicat de agresivitate! Autorii au explicat în mod neconvingător acest rezultat neașteptat prin faptul că narcisiacii pot să se simtă amenințați doar prin faptul că sunt supuși evaluării. Conform datelor aceluiași studiu, stima de sine a fost găsită neconcludentă pentru a prezice agresivitatea. Autorii au adus câteva argumente în acest sens, insistând, în special, pe lipsa de sensibilitate și problemele psihometrice ale scalei de măsurare a stimei de sine.

În cel de-al doilea studiu, autorii au încercat să remedieze câteva lacune din primul studiu și să verifice încă o dată rolul egotismului amenințat în agresivitate. S-a folosit o altă scală de măsurare a stimei de sine – o versiune redusă a scalei elaborate de Janis și Field (1959). Procedura a fost identică cu cea din primul studiu, cu câteva modificări minore: fiecare subiect a estimat cât de amenințător a fost feedback-ul negativ la adresa propriei persoane, iar eseu partenerului era tot timpul identic cu cel elaborat de subiect (fie pro, fie contra avortării). Autorii au manipulat și natura agresivității: o parte din participanți au putut manifesta agresivitate directă, aflându-se în competiție cu aceeași persoană care le oferise feedback-ul negativ, în timp ce alții au avut posibilitatea de a manifesta agresivitate dislocată, aflându-se în competiție cu o terță persoană.

Rezultatele au confirmat principalele concluzii ale studiului anterior: narcisismul determină o disponibilitate mai mare pentru agresivitate, mai ales în cazul agresivității directe, orientate spre sursa amenințătoare, în timp ce stima de sine nu a avut nici un efect sistematic asupra agresivității. În cel de-al doilea studiu nu a mai apărut însă efectul observat anterior legat de faptul că narcisiacii ar fi mai agresivi chiar atunci când feedback-ul este pozitiv sau laudativ. Acest eșec de replicare diminuează credibilitatea justificărilor oferite în primul experiment precum că narcisiacii ar fi amenințați de evaluare *per se*. De asemenea, rezultatele celui de-al doilea studiu au arătat că narcisiacii nu sunt mai agresivi față de o terță persoană, adică nu manifestă mai multă agresivitate dislocată decât oricare alți subiecți. Rezultatele au confirmat rolul de mediator al percepției amenințării sinelui în afișarea răspunsului agresiv: cu cât mai pronunțat era narcisismul, cu atât mai amenințător era perceput feedback-ul negativ și cu atât mai mare era agresivitatea manifestată. Comparativ cu studiul

anterior, în cel de-al doilea studiu stima de sine a corelat semnificativ cu narcisismul.

Revenind, în final, asupra rezultatelor, Bushman și Baumeister (1998) au precizat faptul că lipsa de valoare predictivă a stimei de sine cu referire la ocurența comportamentului agresiv poate fi atribuită faptului că stima de sine este un construct multidimensional și că, de fapt, „persoanele cele mai agresive reprezintă cel mai probabil doar un subset al persoanelor cu o auto-evaluare favorabilă despre sine” (p. 227).

Pentru a face o distincție între stima de sine ridicată și narcisism, autorii au apelat la reanalizarea conceptului de egotism, considerându-l generic în raport cu celelalte două: „Conceptul de egotism are două sensuri, iar stima de sine ridicată și narcisismul captează cele două versiuni ale acestuia. A avea o stimă de sine ridicată înseamnă să ai o auto-apreciere pozitivă, în timp ce narcisismul implică o dorință arzătoare pentru o astfel de auto-evaluare. Rezultatele pe care le-am obținut sugerează că egotismul în cea de-a doua formă (emoțională și motivațională) este decisiv pentru agresivitate. Dacă ar fi să ne exprimăm în termeni mai simpli, am putea spune ca nu cei care se consideră a fi superiori altora sunt cei mai periculoși, ci cei care au o dorință arzătoare să fie considerați ca fiind superiori celorlalți. Unii oameni pot să treacă cu ușurință peste remarcile critice, alții pot să le considere ca fiind eventual valide și binemeritate și în nici unul din cazurile menționate să nu întâlnim manifestări agresive. În contrast, persoanele care sunt preocupate de validarea unei imagini grandomane despre sine vor găsi criticile supărătoare și se vor năpusti asupra sursei agresând-o. A gândi bine despre propria persoană nu înseamnă că ești predispus spre agresivitate – chiar dacă ești ținta unor critici sau insulte –, dar dacă dorești cu insistență să gândești astfel despre tine, poți deveni cu ușurință agresiv” (Bushman & Baumeister, 1998, p. 228).

Explorarea rolului narcisismului în producerea comportamentelor agresive continuă. Relativ recent, narcisismul a fost considerat ca fiind relevant pentru analiza agresivității în legătură cu viața sexuală (Bushman, Bonacci, van Dijk, & Baumeister, 2003; Baumeister, Catanese, & Wallace, 2002). Autorii menționați au propus un model al coerciției sexuale determinate de narcisism și reactanță.

Faptul că narcisismul este o caracteristică de personalitate implicată în producerea agresivității ne este sugerat și de faptul că cel puțin jumătate din infractorii recidiviști prezintă o paletă mai mare sau mai mică de manifestări psihopatrice, iar egofilia (un alt nume pentru narcisism) este una din caracteristicile dominante ale personalităților disarmonice. Se pare că acest fapt, de mult timp atestat și cunoscut în criminalistică, psihologia judiciară și

psihiatrie, abia acum își face o deschidere în modelele psihosociale ale agresivității, arătând totodată partea întunecată a respectului de sine exagerat.

Ținând cont de modelul relației dintre egotismul amenințat și agresivitate (Baumeister, Smart, & Boden, 1996), de rezultatele studiilor prezentate (Bushman & Baumeister, 1998) și alte reflecții din literatura de specialitate, putem concluziona că printre persoanele care sunt deosebit de agresive se vor regăsi în special: (1) narcisiacii, cei care sunt cu o stimă de sine ridicată, dar în același timp obsedați de auto-aprecierea pozitivă; (2) persoanele cu stimă de sine ridicată, dar în același timp instabilă; (3) indivizii care au stima de sine ridicată, dar sunt nesiguri în privința acesteia; (4) persoanele cu o stimă de sine ridicată, dar contingentă, puternic dependentă de opiniile și validarea celorlalți.

8. Revenind asupra agresivității dislocate mascate: o nouă perspectivă asupra relației dintre stima de sine, narcisism și agresivitate

Din cercetările realizate de Bushman și Baumeister (1998), dar și din alte referințe (de ex. Kernis, Grannemann, & Barclay, 1989), reiese clar că măsurarea doar a stimei de sine globale nu este concludentă pentru identificarea relațiilor dintre stima de sine și agresivitate.

Cum să măsurăm stima de sine pentru a ne da seama mai bine dacă există sau nu o relație între aceasta și agresivitate? Plecând de la modelul propus de Baumeister, Smart și Boden (1996), credem că strategia de măsurare ar trebui să implice aplicarea simultană a mai multor instrumente care să identifice simultan mai multe fațete ale stimei de sine ridicate: narcisismul, stabilitatea, contingenta și siguranța auto-evaluării. Sigur, având în vedere că e vorba de mai multe variabile independente alese, aceasta ar duce la un eșantion costisitor și la o procedură de măsurare greoaie și dificilă. Însă, există câteva alternative și idei noi la care ne referim în continuare.

Ambivalența stimei de sine și agresivitatea. În completarea celor enunțate anterior, considerăm că măsurarea stimei de sine implicite ar fi deosebit de relevantă pentru subiectul abordat, deoarece, mai ales în cazul agresivității dislocate mascate, procesele inconștiente joacă un rol hotărâtor. Mai mult decât atât, cercetările anterioare au arătat că stima de sine explicită și stima de sine implicită sunt distincte atât conceptual cât și empiric, astfel încât ne putem aștepta la rezultate interesante. De exemplu, credem că persoanele care au simultan o stimă de sine explicită ridicată, dar în același timp o auto-raportare negativă la nivelul stimei implicite, s-ar putea să fie o altă categorie predispusă spre manifestarea agresivității. Dacă e să ținem cont de presupuzițiile legate de unele mecanisme de funcționare a narcisismului avansate de Bushman și Baumeister (1998), ne putem aștepta ca astfel de persoane să aibă un scor ridicat

inclusiv pe scala narcisismului. Credem că este util ca stima de sine implicită și scăzută să fie tratată drept coexistentă cu o stimă de sine explicită și ridicată și să fie considerată un caz particular de *stimă de sine ambivalentă*.

Dacă ar fi să revenim la modelul propus de Baumeister, Smart, și Boden (1996), model prezentat anterior *in extenso*, ambivalența stimei de sine ar fi – alături de instabilitatea, nesiguranța, contingența sau caracterul exagerat al stimei de sine ridicate – un alt precursor important al percepției egotismului amenințat și, subsecvent, al manifestării agresivității. Ceea ce se întâmplă în cazul stimei de sine ambivalente este instalarea unui echilibru fragil de natură compensatorie: stima de sine implicită negativă este controlată și reechilibrată printr-o auto-raportare conștientă favorabilă. Un exemplu în acest sens ar putea fi persoanele timide (stimă de sine implicită scăzută) care manifestă bravadă compensatorie (stimă de sine explicită ridicată). Atunci când sunt supuși unui feedback negativ din partea altora, echilibrul auto-evaluării persoanelor cu o stimă de sine ambivalentă este periclitat, ei se simt amenințați, urmând să apeleze la agresivitate ca la o tehnică de restabilire a echilibrului compensator cristalizat în timp.

Stima de sine de moment și agresivitatea. Având în vedere că starea afectivă negativă este un mediator esențial pentru agresivitate (Bercowitz, 1989), credem că este important să măsurăm stima de sine ca stare și nu stima de sine ca trăsătură. La fel cum conținutul activat al eului prezent în conceptul de sine în lucru este mai important decât conceptul despre sine global în procesarea ulterioară a informației, în mod similar, o stimă de sine actuală va constitui un factor mai influent în determinarea intensității percepției amenințării egotismului și, subsecvent, în determinarea comportamentului agresiv decât stima de sine globală.

În studiul lor, Bushman și Baumeister (1998) nu au operat cu această distincție importantă între stima de sine de moment și stima de sine ca și trăsătură. Stima de sine ca și trăsătură este probabil mai mult legată de ceea ce ar fi latura evaluativă a stimei de sine în timp ce stima de sine de moment, fiind contingentă evenimentelor imediate, ar fi doar parțial prezisă de auto-evaluarea globală, fiind mai aproape de afectul legat de sine și susceptibilă de a fi supusă mai multor influențe situaționale. În opinia noastră, în studiul indicat anterior s-a măsurat stima de sine globală a subiecților (în primul studiu cu mult timp înainte de a se realiza experimentul!), ulterior însă nu s-a controlat impactul amenințării sinelui asupra stimei de sine de moment. Credem că stima de sine de moment, și mai ales afectul raportat la sine de moment, sunt predictorii mai rafinați ai comportamentului agresiv.

Revenind la modelul avansat de Baumeister, Smart și Boden (1996), credem că stima de sine de moment sau actuală este un mediator al agresivității cel puțin la fel de puternic ca și perceperea egotismului amenințat. Este binecunoscut faptul că agresivitatea reprezintă una dintre modalitățile de control al stării afective negative (Bercowitz, 1989), și, astfel, este plauzibil ca stima de sine actuală negativă să faciliteze manifestările agresive. Ca și mediator credem că stima de sine de moment ar trebui plasată după perceperea egotismului amenințat. Altfel spus, cu cât egotismul unei persoane este mai amenințat, cu atât mai scăzută va fi stima de sine de moment și, ca urmare, cu atât mai ridicată va fi probabilitatea manifestării agresivității. Desigur, rămâne problema „punctului de decizie” din modelul original. Autorii modelului nu au precizat însă nimic în legătură cu factorii care ar influența acceptarea sau respingerea feedback-ului negativ. Mai mult decât atât, nimic nu ne împiedică să considerăm punctul de decizie ca intervenind mai degrabă anterior perceperei amenințării la adresa sinelui. Oricum, dacă rămânem la viziunea originală a modelului, este teoretic posibil ca rezultatele la care ne așteptăm să fie inverse: stima de sine de moment ridicată să fie un factor mai important în prezicerea agresivității. Singura soluție este ca probele empirice să elucideze natura inter-relațiilor la care ne-am referit anterior.

Narcisismul și agresivitatea dislocată. Cât privește relația dintre narcisism și agresivitatea dislocată studiile realizate de Bushman și Baumeister (1998) nu sunt concludente: primul studiu a confirmat faptul că narcisiacii sunt dispuși să fie agresivi oricare nu ar fi natura feedback-ului, în timp ce al doilea studiu a arătat faptul că ei nu manifestă agresivitate dislocată evidentă. Credem că situația experimentală din experimentul secund oferea într-o manieră prea tranșantă invitația de a agresa o terță persoană, determinând o imagine proastă a celui care risca să se angajeze într-o astfel de dislocare evidentă a agresivității. Cu totul altfel stau lucrurile în cazul agresivității dislocate mascate montate într-un context experimental. Ne putem întreba care ar fi fost rezultatele dacă narcisiacii al căror egotism a fost amenințat ar fi beneficiat de posibilitatea de a agresa o terță persoană într-un mod mascat? De exemplu, dacă li se oferea posibilitatea de a evalua un eseu semnat de o terță persoană sau dacă ar fi trebuit să stabilească intensitatea pedepselor după niște reguli formale și justificate?

În viziunea noastră, narcisismul, mai ales în formele sale patologice (ca unul din mai multe simptome caracteristice psihopaților), poate fi considerat ca fiind cauza atât a unei agresivități reactive (ca răspuns la provocare) cât și a unei agresivități proactive (inițiată fără o provocare). În acest sens, rezultatele din primul studiu (Bushman & Baumeister, 1998), în care narcisiacii au manifestat agresivitate directă de natură proactivă în situația de feedback pozitiv, nu ni se

par surprinzătoare. Credem însă că în al doilea studiu narcisiacii, fiind preocupați și de imaginea lor publică, au ezitat să manifeste agresivitate evidentă față de o persoană inocentă. În opinia noastră, mai ales în situațiile experimentelor de laborator, cel mai indicat este ca agresivitatea dislocată să se măsoare într-o manieră mascată.

În final, considerăm că, repetând design-ul celei de-al doilea studiu realizat de Bushman și Baumeister (1998) – lucru pe care intenționăm să-l realizăm – și oferind participanților posibilitatea unei manifestări mascate a agresivității dislocate (de ex., sub forma unei subevaluări), vom putea demonstra existența tendințelor agresive față de terțe persoane în cazul subiecților cu un grad ridicat de narcisism. Desigur, proba empiricului va fi singura în măsură să susțină sau să infirme reflecțiile și afirmațiile noastre teoretice prezentate în acest material.

Bibliografie

- Baron, R. M., & Kenny, D. A., 1986, The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (6), 1173-1182.
- Baumeister, R. E., Smart, L., & Boden, J. M., 1996, Relation of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of high selfesteem, *Psychological Review*, 103, 5-33.
- Baumeister, R. F., Catanese, K. R., & Wallace, H. M., 2002, Conquest by Force: A Narcissistic Reactance Theory of Rape and Sexual Coercion, *Review of General Psychology*, 6, 92-135.
- Berkowitz, L., 1989, Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*, 106, 59-73.
- Bushman, B. J., & Baumeister, R. F., 1998, Threatened Egotism, Narcissism, Self-Esteem, and Direct and Displaced Aggression: Does Self-Love or Self-Hate Lead to Violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219-229.
- Bushman, B. J., Bonacci, A. M., van Dijk, M., & Baumeister, R. F., 2003, Narcissism, Sexual Refusal, and Aggression: Testing a Narcissistic Reactance Model of Sexual Coercion, *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 1027-1040.
- California Task Force to Promote Self-esteem and Personal and Social Responsibility, 1990, *Toward a state of self-esteem*, Sacramento, California State Department of Education.
- Emmons, R. A., 1987, Narcissism: Theory and measurement, *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 11 - 17.
- Geen, R.G., 2001, *Human aggression* (second edition), Buckingham: Open University Press.
- Greenier, K. G., Kernis, M. H., Waschull, 1995, Not all high or low self-esteem people are the same: Theory and research on stability of self-esteem, în M. H. Kernis (coord.), *Efficacy, agency, and self-esteem*, New York: Plenum, pp. 51-71.

- Greenwald, A. G., & Banaji, M. R., 1995, Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes, *Psychological Review*, 102, 4-27.
- Greenwald, A. G., & Farnham, S. D., 2000, Using the Implicit Association Test to Measure Self-Esteem and Self-Concept, *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 1022-1038.
- James, W., 1890/1950, *The principles of psychology* (Vol. 2). New York: Dover Publications.
- Janis, I. L., & Field, P. B., 1959, Sex differences in factors related to persuasibility, in C. I. Hovland & I. L. Janis (coord.), *Personality and persuasibility* (pp. 55-68, 300-302), New Haven, CT: Yale University Press.
- Heatherton, T. F., & Polivy, J., 1991, Development and Validation of a Scale for Measuring State Self-Esteem, *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 895-910.
- Higgins, E. T., 1987, Self-discrepancy: A theory relating self and affect, *Psychological Review*, 94, 319-340.
- Hoyle, R. H., Kernis, M. H., Leary, M. R., & Baldwin, M. W., 1999, *Selfhood: Identity, Esteem, Regulation*. Oxford: Westview Press.
- Kernis, M. H., 1993, The roles of stability and level of self-esteem in psychological functioning. In R. F. Baumeister (coord.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard*, New York: Plenum, pp. 167-182.
- Kernis, M. H., & Waschull, S. B., 1995, The interactive roles of stability and level of self-esteem: Research and theory, in M. P. Zanna (coord.), *Advances in experimental social psychology*, 27, San Diego, CA: Academic, pp. 93-141.
- Kernis, M. H., Grannemann, B. D., & Barclay, L. C., 1989, Stability and level of self-esteem as predictors of anger arousal and hostility, *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 1013-1022.
- Markus, H., & Wulf, E., 1987, The Dynamic Self-Concept: A Social Psychological Perspective. *Annual Review of Psychology*, 38, pp. 299-337.
- O'Malley, P. M., & Bachman, J. G., 1983, Self-esteem: Change in stability between age 13 and 23, *Developmental Psychology*, 19, pp. 256-268.
- Raskin, R., & Terry, H., 1988, A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validation, *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 890-902.
- Raskin, R. N., & Hall, C. S., 1979, A narcissistic personality inventory, *Psychological Reports*, 45, 590.
- Rosenberg, M., 1965, *Society and the adolescent self-image*, Princeton, N. J. Princeton University Press.
- Savin-Williams, R. C., & Demo, D. H., 1983, Situational and transitional determinants of adolescent self-feelings, *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, pp. 824-833.
- Schneider, D. J., & Turkat, D., 1975, Self-presentation following success and failure: Defensive self-esteem models., *Journal of Personality*, 43, pp. 127-135.